

пуперше бачили ся. По пучку квіток у руках у обох. Замірились і замість кинути квітками, обнялись.

Кругле, велике, червоне сонце, що було вже над землею на край-небі, ще більше посипало червоного проміння на пару людей, що стояли обнявшись.

Од кльмб на могилах розходилося пахуче дихання квіток, а дерево тихенько шепотіло про таємниці мертвих, дивлячись на дві живих постаті. В останнє бризнуло сонце на верховітте та на монументів і людей, і сховалося за горою...

Ах! і ся чудова картина була тільки гармонійним додатком до поезії смерті, що розкидала кругом свої дивні, меланхолійні сюжети...

ЮРІЙ КМІТ.

Бернштерне Бернзон.

Бернштерне Бернзон помер... Смерть добирала ся, добирала, аж дня 26 цвітня 1910 р. таки перемогла сильний організм. Його кінчина викликала по всіх-усюдах щирі спочування, важкий жаль, головно в усіх угнетених, поневолених та окрадених зі своїх належних прав. Сі знову, що торгували правдою, що наживали ся добром других, що фальшували сучасність і минулість для свого упривілейованого становища, відітхнули вільніше; утаєна втіха пролетіла по їх естві, що не стало сторожа правди і невідкупного местника всякої кривди. „Европа, писав свого часу Брандес, знає Бернзона як великого поета. Для Норвегії він більше, ніж поет. Для свого народа писав не тільки гарні повісті, пісні і драми, але щоденно живе з сим народом, є з ним у постійних зносинах. Уміючи писати найтонші, найніжнійші поезії, Бернзон не залишує і найгрубшої роботи, праці публіциста і народнього бесідника тоді, коли поборюваннем похибки і брехні, поширюваннем звичайної, але ще непризної правди, причинити ся може до морального або політичного розвитку норвежського народа. Від його віє житем. Де пройде його дух, там зринає самопізнання і любов правди, там пропадають народні похибки, там виростає заінтересованне духовими чинниками, публичними речами, а до того витворює ся здорова віра у свої сили. Бернзон зрозумів завдання поета в найширшому розумінню свого слова“ *) Сими величними чинниками кермував ся поет і поза межами своєї країни. І тут являє ся Бернзон нестрашим борцем за правду, за повне визволення індивідуума і поневоленого народа; домагає ся повних необкрос-

*) *Moderne Geister.*

них прав для його розвитку, стає завзятим противником брехні і облуди.

Ся цінна риса людяности в поета була причиною, що нелукавий жаль визвольних елементів супровожав його до могили на вічний спочивок по тяжкому труді. Таких спочувань і такого жалю не вилято над домовиною другого велиття Норвегії, над домовиною Ібзена, а й бо й їх шляхи розійшли ся. Ібзен відокремив ся від „юрби“, він найщасливіший, коли „стоїть одинцем“, коли крізь призму символів малював похибки, брехню, облуду та розсівав величні ідеали, своєю творчістю, яку зосередкував у одному напрямі як драматург. Бернзон знову кидав ся в найбільш розбурхані філі життя і се жите вказувало йому, що треба робити, тим то й діяльність його різнородна. Бернзон являє ся новелістом, повістярем, ліричним поетом, драматургом, публіцистом і бесідником. Як різнородне жите, так і ріжноманітна його діяльність. Се признав і Ібзен у листі з 1882 р. ч. 162, що був привітним письмом на двадцятьпятьлітній ювілей письменської його роботи: „В історії стоять твої твори в першому ряді і все там будуть стояти. Коли б я одначе хотів означити який напис мав би колить отримати твій памятник, то я вибрав би слова: Його жите було його найліпшою поемою“.

Літературну роботу Бернзона ділять на два періоди: на романтично-релігійний, що починає ся одноактивою „Між битвами“, яка вийшла друком у 1858 р., і тягнеть ся аж до р. 1874, значить, по появі твору „Банкротство“. Від тепер іде другий період: реалістичний. В тому першому періоді появили ся твори: *Synnöve Solbacken* „мужицькі оповідання; драми: „Halte Hulda“; „Король Сверре“ (1861); трилогія „Sigurd Slembe“ (С. лихий — 1862): перша частина „Перша утеча Сігурда“, написана п'ятьстоповими ямбами; друга частина „Друга утеча Сігурда“ і „Поворот Сігурда“ написані прозою, стилем так званих „сат“; „Марія Стюарт у Шотландії“ (1864); комедія „Новоженці“ (1865); „Sigurd Forsalfar“ (С. ерусалимський путник — 1872). До сього періоду треба ще зачислити епічну поему в п'ятнадцятьох піснях „Arnlfot Gelline“ (1870) і збірку „Вірші і співи“.

На сі писання мали визначний вплив родинні обставини. Як син сільського пароха (ур. 8 грудня 1832 р. в Естердалю) пізнав дику й непривітну природу своєї країни, як теж і її красу та приманливість. Наслухав ся народніх оповідань і пісень про геройські подвиги давніх предків, надивив ся на різні події й ситуації з мужицького життя. Все те доповнив опісля відповідною лектурою, головно етнографічними збірниками. До сеї чисто льокальної риси долучує ся патріотичний чинник. По зложенню екзамену в Християнії стає театральним критиком, хоче усунути зі сцени твори Данців, а на їх місце поставити норвежські. Сим робом витворює біля себе однострумний гурток, а з другого боку зринає теж гурток противників. Іде сміло, відважно, з молодечим

завзятем, на ніщо не зважає... За його отже заходами входять на рідну сцену перші твори Ібзена. „В тім часі читав твори Гайберга, Сібберна, Кірксгаарда, — а трохи пізнійше почав поглиблювати твори Грундвіґа. Наука Грундвіґа про „веселий християнізм“ заінтересувала його як антитеза до понурого піетизму його родинних сторін, а знову міцна віра Грундвіґа мусіла зайняти ум, так типово північний, а з Європою необізнаний, вірою у високі здібности і в місію скандинавської півночі“*). Се теж було товчком, що Бернзон бере участь у поході скандинавських студентів 1856 р., що поклав собі метою злучити в одно племена Скандинавії та вказати на важну місію, яку мала вона сповнити перед зісцую Европою. Похід незвичайно розворушив молодого Бернзона і настроїв його вельми патріотично. Величні вражіння перехрещували ся в його уяві, а дійшли до вершка сі настрої, коли дівчина подала йому лавровий вінець, який він собі зараз уложив на голову немов би яка сила підшпеннула йому, що він призначений до сповнювання великих завдань у житю. Гарно описав Бернзон сю подію в творі „Як я став поетом“. Настрої, винесені з сього студентського походу, заставили його забрати ся до літературної роботи. Зараз написав „Між битвами“, невдовзі прийшли мужицькі оповідання „Synnöve Solbakken“ і драма „Halte-Hulda“. Вже сі перші писання звернули увагу на себе деякими ориґінальними рисами. „Між битвами“ стоїть у генетичному звязку з розпочатою кампанією проти театральних звичок і традицій. Вона йде в повний розріз із прийнятим методом сучасних писань. Стиль відмінний. Досі панував бомбаст, вишукана, неприродна елеґанція. Бернзон взорує свій стиль на людській скарбівні: на старо-ісляндських саґах, героїчних оповіданнях. Стиль його прецизний, природний, спокійно-епічний, легкий, невимушений.

Герої Бернзонових річий носять виразні риси самого автора. Чують у собі вроджений нахил стати провідником народа, хочуть дійти до власти і сили, щоб опісля принести щасте своїй країні; прямують до назначеної мети безпардонно, невмолимо і завзято; не слухають криків, насміхів і лайки; усувають перепони, прояснюють непорозуміння, не зважають на клопоти, ідуть, приносячи иноді й жертви, щоб під кінець могли другі про них сказати: „Таки було се добре, що він хотів“. Як Бернзон у театральному спорі стояв просто, переслідуваний, висміваний своїми противниками, в своїх замірах незрозумілий, так теж король Сверре (герой першого твору). Як король Сверре дійшов на останку до перемоги, так теж і Бернзон, бо вони оба бороли ся за добру і велику справу, як король Гекон Ібзена, бо вони вірять у свою перемогу, як і сей... „Між битвами“ була перша правдиво норвежська штука. Як

*) Brandes, Moderne Geister.

Лессінґ уложив свої теорії і опісля як пробу для прикладу написав твір, так зробив Бернзон, він, що домагав ся норвежської театральної штуки. Стоячи глибоко під впливом ісляндського стилю саґ і під впливом психології ісляндського прозаїчного оповідання, стрінув норвежський стиль. І поглибив його, злучуючи його з мовою і манерою мужиків, яких знав зі своєї молодости. Головна характеристика сього стилю — маломовність його мужиків. Се схоплено з життя, але і старі ісляндські мужики були такі, воно взагалі прикмети мужика, одначе рідко з таким майстерством зазначена*).

Гарна теж драма „Halte-Hulda“. Герой стоїть під впливом двох женщин: демонічної Гульди і незвичайно ніжної та мелянхолійної Свангільди. Невмолима Гульда спричинює йому смерть і собі в жарких полоніях. Ся драма написана білим віршом. Уже тут бачимо в ньому великого ліричного поета. Тут розсипане велике багатство прецизної лірики, яка може рівняти ся з найпершими майстрами в тому напрямі.

За найкрасшу та найліпшу річ з сього першого періоду треба покласти мужицькі оповідання. Автор показав себе великим обсерватором мужицького життя, знав ударити в такі струни душі, до яких досі ніхто не прикладав руки. Бернзон став порівнювати риси селянина, якому приглядав ся сам уважно, з прикметами, які стрінув у народній творчости; лучить свої помічення з характеристикою, знайденою в устній словесности; вяже сучасність з минулістю; намагаєть ся увійти в душу сучасного і давнього мужика, первісного мешканця, яка понайбільше виявляла себе в „спорах, вбивствах, кровавій пімсті, підпалах, пригідних мандрівках і героїських учинках“, стараєть ся порозуміти генетичний їх звязок. Перед нами стає первісна душа з демонічними нахилами і пристрастями і сучасна душа, убагороднена християнством, з гарними бажаннями та величними змаганнями. Возьмім пр. Торберна, Арне, рибарську дівчину. Торберн і його окруженне носять у собі багато первісних чинників, грубоватих, понурих, замкнених, недовірчивих, Арне — се розніжнена, розспівана натура; в його серці зароджуєть ся міцне бажанне вирвати ся з тісного, понурого місця. Пропу прочитати чудову його пісню „Понад високі гори“, а розкриєть ся, як на долоні, душа сього розмріяного молодця. „Хочу полетіти геть, геть за високі мури! Тут так тяжким кроком іде мій час...“ Йому ввижало ся, що коли б тільки міг вирвати ся зі свого дому, а там розвернули б ся його сили й спосібности і він довершив би щось велике, значне... Але на перепоні велика любов до матери. Посеред сього розсіяння, неспокою та приготування в далеку дорогу стрічає Елі, гарну дівчину, яка тепер зайняла вповні його єство, його уяву. Проміння любови від-

*) В Kahle, Henrik Ibsen, Björnstjerne Björnson und ihre Zeitgenossen.

роджують його в нового чоловіка. Пропала туга за чимось далеким. Що було непривітне, перемінило ся в одному моменті в гарне, приємне і миле. В рідному місці віднаходить тепер щось таке, що його займає, манить і привязує до себе...

І в „Рибарській дівчині“ змальована майстерно туга за чимось висшим. Донька рибаря забажала стати визначною артисткою, тим то зусильно трудилася, щоб дійти до успішного кінця...

„В сих мужицьких оповіданнях, говорить проф. Калє, висловлюється повне довіра Бернзона у здорову силу мужицького стану. Поодинокі особи переростають своє окруження, розвивають багату, корисну діяльність; звичайний хлопак-мужик стає помітним господарем, дівчина рибаря доходить до вершини штуки“.

З драматичних писань цього періоду треба покласти на першому місці двоактову комедію „Новоженці“. Тема своєї штуки: міцна любов молоді жінки до своїх родичів, яка спроваджує конфлікт між нею і її чоловіком. Лявра віддала цілу душу, ціле своє ество своїм родичам; вона не може навіть порозуміти, як можна ще когось иншого любити. „Я знав про се, говорить Аксель, муж її, що Лявра дитина, думав одначе, що коли наблизить ся любов до неї, зробить з неї жінку. Дарма — не наблизилася, а душа її, як чаша цвіту, замкнена, а його не можу розвинути“. Аксель не може цього стерпіти, аби Лявра цілу себе віддавала родичам. Придумує, що чинити? Порішив розлучити її з родичами. Забирає отже жінку з села від родичів до міста, де уряджує помешкання для неї саме так, як у родинному домі. Але і тут не зроджується в неї подружня любов. Туга сповиває її серце. Родичам не описує свого горя, оббріхує їх. Аж по році під впливом уданої любови своєї товаришки Матильди до Акселя зроджується в її серці заздрість, а з заздрістю любов і нове пожиття...

Тема незвичайно цікава і часто трапляється в життю. Тло добре обмальоване. Богаті родичі стратили всі діти, полишила ся їм тільки одна донька. Тремтіли над нею, щоб що зле не найшло на неї, всі чути переселяли на неї; вона була всім для них; поза нею вони не знали нічого і не хотіли знати; бажали її затримати все біля себе; не могли навіть уявити собі, щоб Лявра мала коли розстатися з ними. Лявра виростає в надмірі своєї любови; вона звязує її як найтісніше з родичами, так що все инше стає безінтересне для неї. Велика отже трагедія мусіла відгравати ся в серцях родичів, коли почули від зятя, що він єдину їх дитину забирає до вшного, далекого дому...

Є річи в сій штуці, які потрясають та викликають міцне вражіння, але є річи, що ослаблюють його. Поважні закиди підніс Брандес. „Сам собою насуває ся глядачеві запит: невже Лявра на початку штуки є жінкою Акселя в цілім того слова значінню, або чи не є нею?

Мусить бути його жінкою, бо байдужність її не дозволяє догадувати ся аби вона не була нею, а одначе не може бути його жінкою, бо коли б була нею, трудности дали б ся усунути і зродило би ся чуте само собою, без усього того крику перед усіми тими свідками. Але другий важніший ще закид можна піднести проти перепроводження теми. Як Аксель, натрудивши ся чимало, аби забрати Лявру з рідного дому, може бути так слабкий і дурний, аби дозволити забирати частину цього дому, в особі Матильди? Адже без неї пішло би все легше і скоріше. Правда, при кінці штуки дізнаємо ся, що без неї подружжя було б ніколи не порозуміло ся, одначе се не дуже промовляє до переконання, на кождий спосіб неодоладно. Головне завдання поета лежало виказати, що двоє молодих стає подружжям без чужої підмоги; що якась *dea ex machina* пише повість, не подаючи авторства, що зміст сеї повісти, заснований на подіях новоженців, так їх перестрашує, що спроваджує згоду: все се лиха розвязка пляну“. З виведених осіб найвлучнійше зображені отець і мати.

„Короля Сверре“, трилогію „Лихий Сігурд“ і „Марію Стюарт у Шотляндії“ не можна назвати правдивими драмами. Се радше драматичні оповідання. Драми: „Король Сверре“ і „Лихий Сігурд“ виходять з одного заложення: герої їх пройняті як найкращими бажаннями, хочуть дійти до влади, щоб опісля здійснити свої пляни для добра вітчизни, одначе важкі перепони ломлять крила і вимітують їх поза назначений шлях. В серці пр. Сігурда горить велична туга дійти до влади, щоб опісля створити щасте для Норвегії, щоб зазначити своє жите гарними ділами, щоб полишити по собі невмирущі сліди, але пасербний брат Гаральд зраджує його; за се зрадника постигла смерть, але й жите Сігурда зломане, внутрішня боротьба спричинює йому невисказані муки і страждання...

Драма „Марія Стюарт“ мала б чималу вартість, коли б головна героїня була належно зображена, але особа її губить ся між иншим багато нагромадженим матеріалом. Навіть Брандес, який ставить сю драму дуже високо, признає, що риси характера невизначні. Марія зображена як істота, якої таємна натура проявляє ся в двох противних собі бігунах: у повній слабості і повній силі жінки. Доля її зависить на стілько від її уособлення, на скільки ся слабкість условлює її силу над чоловіками, а ся сила пропадає в таких обставинах і даному часі.“

Масова еміграція до Америки мешканців Норвегії затрівжила Бернзона і подала йому товчок до написання історичної драми „Сігурд, ерусалимський путник“, де зображена доля двох братів: спокійного і авантурного. Провідна гадка, головний ключ сеї драми висказаний в сих словах: „Коли пожертвуєш воєнну славу задля народа, то вчиниш найбіль-

ше, що вчинити можеш... Отак, є деякі місця, де легше жити, ніж тут. Але як я далеко подорожував, то таки не бачив я народа сильнішого і проворнішого — отже й жите тут не мусить бути так мізерне“.

На закінчення огляду цього першого періоду треба ще сказати кілька слів про поезію Берзона, головнио про лірику, яка ставить його в рядках найвизначніших майстрів того напрямку. Поет показує не аби яку силу в віддаванні вражінь і настроїв, які творять природа і ріжні події. Найкращою з тої царини — се пісня „Туга Арльота за морем“. Я не читав іще так майстерного змалювання меланхолії, мрійности, таємности, повсякчасного поворухування филь, могутньої сили „закрити неї зітхання“, заспокоїти ненаситну тугу, вгасити „жар серця“, мовчальности, холодної байдужности, які викликає море в уяві вразливого чоловіка... Поет кількома штрихами, кількома рисами вміє добути весь чар, усю приману та пишноту, які містять ся в природі. Берзон ударає в ріжні струни: настроєві описи природи, патріотичні пісні і принагідні вірші. По моїй думці, найгарніші річи сї, що підходять під склад людської пісні, а які розсипані по його новелях і драмах. Щирість, сердешність, невимушеність, простота, велике багатство образів, легкість, мелодійність, прецизність — се найважніші прикмети Берзонавої лірики, з яких кожда манить своїм питомим чаром... Його людські пісні, говорить Брандес, відзивають ся найщирішою правдою. Його патріотичні поеми стали народними піснями. Його немогі описи і старопівнічні монольоги відзначають ся так докладним тоном стилю старинної півночі, якого Еленшлегер і Тегнер не зобразили ніколи. Прошу пр. відчитати драму „Гульда“ коротку, в людському діалекті написану поемку, про яку Модеганц говорить справедливо: „В норвежське літо, що не знає солов'їв, зима суворо заглядає в пісні Нільса Фіппа“. Ся пісня — се рід балади, яку поставити можна побіч „Короля вільх“ Гете. Се звичайне оповідання про малого хлопчика, що губить чоботи, які хоронять його перед снігом, і, тягнений силами глубин, поринає в снігу. Звичайна ся пригода зображена з так великою силою уяви, що записує його в пам'яті раз на все: головнио острахом проймає кінцева строфа, в якій на поверхні снігу полишили ся вже тільки оба довгі чоботи...

З поміж усіх інших коротких композицій Берзона треба вкінці виріжнити монольога п. з. „Бергліот“. Се скарга жінки вожда з причини вбивства, довершеного на її чоловіці Енарі Тамбарскельві і одинокім її сині. Посеред новочасної репродукції старопівнічної поезії не знаю нічого, що зробило би таке вражіння, як під такт повторювані слова Бергліоти, якими промовляє до візника, що відвозить труни:

— Ідь вагом, бо так Ейнар усе їхав.

— А до дому й так вчасно вернем.

Перший вірш малює з пречудною простотою спокій і гордість забитого вожда, другий містить у найкоротчих словах горич осироченого жита“.

Коротка характеристика Берзонавої поезії була б така: Поет знає людське серце і знає теж де брати йому відповідні тони, належні мелодії.

Берзон під кінець першого періоду почав робити вражіння, що вже виписав ся, що стають слідні деякі повторювання. Прихильники побоювали ся, що його талан змарнуєть ся, затратить ся. Не видко було сюжетного і ідейного розвитку; світогляд не поширював ся і не поглиблював ся. Дехто закидав йому вузкоглядність, наївність і дитинячість. По мойому, се, що не було в його писаннях глибоких, філософічних ідей, суспільно-політичних питань, етичних проблемів, не велика шкода, бо не в тому головне завдання артиста. Важне було се, що Берзон не проявляв європейського літературного вишколення, з того виривала біднота тем і при збираного матеріалу. Вказувала ся конечно потреба відсвітити себе, збагатити розум і уяву новими вражіннями, новими матеріалами... Поет і сам мабуть відчув се, бо почав обіздити свою країну з відчитами, щоб призбирати деякий гріш до виїзду за гряницю. По двох літах своєї проїздки (1872 і 1873) виїхав ся до Італії. Пробував у Флоренції, Римі, а відси перебрав ся до Тиролю. Тут розвернули ся нові духові шляхи перед тим... Зазнайомив ся з писаннями Стурта Мілля, Дарвіна, Макса Міллера, Штайнталя, Тена і ин. Вони поширили його світогляд, сюжети зринали в його уяві один за одним. Відвертаєть ся від романтичної минулости, а звертаєть ся до критичної сучасности. Берзон під розвагу сї річи, сї ідеї, які були на денному порядку, інтересуєть ся актуальними питаннями і ріжними проблемами. Все те стоїть отже у тісному звязку з писаннями другого періоду, що пронесли імя Берзона далеко поза гряниці Норвегії...

З заграниці прийшли два театральні твори, що носили на собі сліди нового напрямку: „Редактор“ і „Банкротство“. В першому виступає автор з острою сатирою проти зіпсутя преси. Може автор у дечому трохи переборщив, а то в тому, що на редактора консервативної партії нагромадив самі грубо чорні тіни, а на провідника поступової партії самі добрі прикмети. Штука замітна лише тим, що має за тему актуальну, сучасну річ.

Більш талановито написана друга штука „Банкротство“. Композиція препишна, обмальованне характерів вельми влучне. У всьому видко сміливий розгін, який не зменшуєть ся в половині дороги. Автор вводить нам тип поганого спекулянта, що не жахаєть ся нічого, щоб ратувати підорвані, обдовжені інтереси. Сей твір підбадьорив незвичайно прихильників Берзона і звернув очи Європи на його.

По „Редакторі“ і „Банкротстві“ прийшла драма „Король“ (1877), де автор виступає проти дідичности королівства. Ся інституція повинна змодернізувати ся, улягти основній переміні. До сеї переміні склонюють ся сам король, який хоче впровадити до своєї родини і до свого правительства людей з низших верстов. Але його змагання покінчили ся нещасливо для него і його нареченої. Упривілейована верства з одного боку, а з другого підюджена темна юрба мали ще досить сили, щоб зломити сміливих реформаторів та спинити демократичні течії. Драма написана гарно, події розвивають ся з логічною і психологічною konieczністю. Штука мандрувала десять літ, заки зайшла на сцену...

В 1879 р. вийшла драма „Нова система“, якої провідна гадка: царствование правди. Молодий інженер веде завзяту боротьбу, щоб впровадити свій залізничий винахід, бо сей винахід, який впроваджено, добрий тільки для кишені генерального директора, а краєви спричинює безповоротні грубі видатки. Залізна консенквенція, і молодецьке завзяте інженера робить де-яке вражінє, инші речі в сій штуці вийшли слабі.

Драми „Леонарда“ і „Рукавичка“ — се недоношені річі. Широка дискусія, без належного психологічного розвитку. В першій темою подвійна мораль: инша для муцини, инша для женщины. Для муцини з тими самими гріхами, що і в женщины, а може й більшими двері відчинені всюди, а для неї зачинені; инакше поводять ся супроти муцини, а инакше супроти женщины... Друга драма задня своєї теми стала широкозвісна в літературі. Як знають Нору Ібзена, так теж знають Сваву Беризона. В сій драмі обговорена тема дівництва для обоїх сторін: для молодця і для дівчини. В подружжє мають увійти обоє непорочні, чисті, з доношеним вінцем. Свава довідуєть ся, що її суджений мав уже зносини з якоюсь женщиною, тим то зриває заручини і кидає йому рукавичку в лице.

Найбільш звісна річ з драматичних пісень Беризона се його драма „Понад наші сили“ (перша частина з р. 1883; друга частина вийшла 1895 р.¹⁾) Доля її схожа в де-чому з поемою „Марія“ Шевченка, а то в тому, що різні люди підсувають їй різні провідні думки. Згадаємо про оден висказ, який приблизно, з більшими або меншими додатками може бути синтезою всіх инших. У передмові до німецького перекладу бібліотеки Рекляма читаємо: „Понад наші сили“ обговорює драматичність віри в чуда. З бажаня чуда, не віруючи в чудо, виривають питомі противности та суперечности, які не нашли повного вирівняння ані в поемі, ані в поета“. Я не беру ся конструовати провідної думки, але беру під розвагу се, що написане. Маю перед собою пароха Адольфа

Замба, що хоче бути правдивим християнином, не тільки в словах, але і в ділах. Невже християнство, говорить парох, щось неможливе? Чи тільки люди не зважають ся на се? Коли-б лише оден зважив ся, чи не спробували-б тисяч инших? І я почув, що сей оден мушу бути я. Думаю, що кожний повинен спробувати се. Без сього не може бути віруючим. Бо вірити, значить, знати, досвідчити, що віра може все“. Позабув за себе і за свою рідню, а віддав ся в повні для других. Коли прийшов до парафії, віддав цілий свій великий маєток між тих, що потребували; бувало таке, що останній кусок віднімав від рота жінці і дітям, а віддавав бідним. Спочивку не було в нього. В його міцна віра в силу молитви. Милями спішив до хорих, молив ся над ними горячо і привертав їм здоровля; його не спиняла ні північ, ані лиха хвиля, ні голод, а ні холод, а ні безмежне утомленне, спішив і ніс нещасливцям чудодійною молитвою ратунок. „Він ходив по горах у мраці і блукав три дні, без страви і питя. Шували за ним і принесли його до людей. Але в найблизший тиждень хотів знову в мраці зробити сю саму дорогу. Бо оден хорий ждав його! Йому бракує вповні змислу для дійсности. Він не бачить нічого, крім того, що він хоче бачити. Для нього пр. немає нічого злого в чоловіці. Значить, він бачить зле, але не журить ся ним. „Я тримаю ся того, що добре в чоловіці“, говорить він. Для всіх він вельми толерантний“. Уздоровлює всіх молитвою, тільки своєї жінки не може вилічити. Вона знеможена надмірною працею лежить від кількох літ на постели, прикована тяжкою хоробою, а від кількох тижнів не може ані трохи заснути. Адольф жде своїх дітей, аби спільно з ними помолити ся над Клярою. Але діти заявляють, що не мають віри, бо ходячи по світі, не стрінули ані одного правдивого християнина. „Тільки сього, говорить син, найменую християнином, що научив ся від таємниці досконалости і по її вказівкам поступає у всьому“. Зворушений і збентежений сьєю заявою дітей забираєть ся, сам до сього великого діла. Його молитва робить чудо і хора засипляє, а опісля, встає і йде напроти свого чоловіка, що вертає з церкви. Вона простягає свої руки до його, паде йому обійми, а по хвилі падає нежива. Ся напрасна смерть так перерезала Адольфа, що й він падає неживий.

Се трагедія чоловіка, що забажав творити щось надлюдське, але се вийшло понад його сили. Не умів, чи не хотів уміти відрізнити природне від надприродного... Замітні його слова: „Я тільки чоловік чутя“. І сей надмір чутя мусів спровадити катастрофу...

Майстерне змальованне долі сього чистого, чутливого, фантастичного ідеаліста робить величезне вражінє. Його подружжє пожите зворушує до краю... Важка трагедія, відгравала ся в душі Кляри. Жити в

¹⁾ Переклад в ЛНВістнику, т. XII.

повному занедбаню, дивити ся на недолю своїх дітей, зречтись усіх приємностей життя, щоб тільки не ставати перепоною подругові в альтруїстичних змаганнях — се все муіло завдавати важкого внутрішнього болю. Одначе любов у неї не погасла до Адольфа. Ганна, сестра її говорить: „Кляра! Ах, як ти тепер тут лежиш! — Пригадуєш собі, як ти ніжною та втішною особою була ти колись?“

„Ми дві ріжні натури... Подумай собі, що в нашім домі не чути було ані одного твердого слова. Ані одної так званої сцени! Хто міг би йому противити ся, де нема нічого, тільки доброта, тільки пожертвування для других?“

Є от і де-які сценічні моменти, що побільшують дізнане вражіння: голос дзвонів, напружена цікавість зібраного народу, цікавість, а рівночасно і збентеженне дітей Адольфа...

В другій частині драми „Понад наші сили“ виступають полишені особи з першої часті. Головними героями являють ся діти Адольфа Занґа і Кляри, Рахеля і Ілія, що унаслідили велике майно по своїй тітці, а перейшли до соціальної програми. Рахеля буде шпиталь за унасліджені гроші, а Ілія забираєть ся до поправи долі гірничих робітників, що тяжко карають ся по пекельних норах, а богатий фабрикант Гольбер пишаєть ся в розкішних палатах. Ілія не може спокійно дивити ся на сей нерівний суспільний поділ. Висаджує в повітре ціле зібрання фабрикантів, а при тому й сам гине. Одначе сим не поправила ся доля робітників, настав іще більший гнет. Полишена сестра забираєть ся инакше словнювати соціальну програму. Вона починає від наймолодшого покоління, яке поперед усього стараєть ся відповідно виховати...

„Друга частина, говорить проф. Кале, не така повна сили, як перша, і не так артистично опрацювана. Одначе можна її поставити біля попередньої. Майстерно зображено, хоча може трохи за довго, збори фабрикантів, майстерно віддано, як страх смерті впливає ріжно на ріжні характери. З великою ніжністю введена любов брата і сестри, взаємна любов Рахелі і її вихованців, майстерно проведено антитезу між житем у норі і блиском панського дому, майстерно представлено характер самого пана“.

Рік 1898 приніс доволі гарну штуку „Павло Лянґе і Тора Парсберг“, яка наближуєть ся до типів, зображуваних у першому періоді. Маємо тут чоловіка, що намагаєть ся зайняти визначне становище, щоб опісля працювати успішно для рідньої країни. Одначе невмолима дійсність ломить його і вкладає йому револьвер до руки.

Дві дальші штуки, говорить цитована нами стаття проф. Кале, „Laboretus“ (1901) і „На Сторгові“ (1902) — се тільки варіації про сю саму тему, як висказав ся сам Беризон, се штуки сестер, а титул першої на-

даєть ся і для другої. І його „Daglanet“ належить сюди ж під де-яким зглядом. Усі три голосять похвалу праці. Перші дві штуки мають се спільне, що в тишину родини втискають ся темні, стихійні сили природи, які треба відперти, щоб діяльній праці, яку вони нарушили, відчинити знову вільне поле. В обох штуках ся демонічна сила втілена в жінці.. „Daglanet“ — се боротьба молодого зі старим, або, сказати-б докладнійше, молодих зі старими“.

Гарна, безпретенціональна, остання штука Беризона „Коли цвиге молоде вино“. Ся комедія подала нам влучний образ двох родин пастора Галя і його шваґра Арвіка. Уся стійність твору, по мойому, в майстерному обмалюванню характерів і в препишному діяльогу. Маєть ся вражіння, що се не твір старця, але чоловіка в самому розгарі віку...

З початку ведеть ся розмова між дівчатами і пастором про подружжя. Дівчата критикують його погляди, оперті на висказах св. ап. Павла; домагають ся повного визволення для себе, сліпі захвати й обожане не можуть мати місця в подружжі. „Хочемо рівно-управнення. Отверті очі і вільна воля“. Ся розмова так влучно дібрана до їх темпераменту, віку і світогляду. Погляди зловлені на борзі, тим то пізнійше не придержують ся вони їх, й поступають навпаки.

Пятьдесятьлітній пастор Галь, вдовець, сватає піснацятьлітню дівчину, доньку свого шваґра Арвіка. Арвік знову нарікає, що від коли в його домі почали ся заручинові сходи, від тоді пропав його спокій; жінка вповні занедбала його, цілу увагу звернула на доньку, а навіть став підлюблювати ся в кокетній донці Галя, яку наділив грішми і збірив ся поїхати з нею до Лондону. Але в останній хвилі отямив ся, повернув до дому, де взаємно виповіли собі подруги всю правду про занедбанне і опісля настало поєднання...

Тепер звернемо ся до важнійших белетристических писань. Найінтереснійші річи, по мой думці, сі: „Маґнгільд“, новеля; роман „Корогви над містом і портом“; оповідання „Волосе Абсальона“ і „Руки матери“.

В романі і двох оповіданнях виступають матери, що старають ся належним методом виховання ухоронити свої діти від лихих, атакістичних нахилів своїх батьків... Перед нами просувають ся світла й тіни, розвертають ся сумні драми, иноді зринуть веселі комедії, а опісля настає тяжка праця, щоб направити лихо...

Тема новелі „Маґнгільд“ недібане подружжя. Він старий, немічний, вона молода. Бідна, мужицька дівчина Маґнгільд не здає собі справи з подружжя та виходить за старого, який навіть фізіологічно не може вдоволити її. Вона залюбила ся в сухітнику артисті. Настала для неї важка внутрішня борня. Що робити? Невже полишати старого? Трапила ся

товаришка і своєю порадою довела до того, що Маґніґльд рішила ся розірвати подруже.

Автор мабуть виходив з того, як се можна виміркувати з уриваних натяків при розстанню, що радше розірвати подруже, як поповнювати у ньому брехню. Та відай ся тенденція була причиною, що новела з артистичного боку вийшла слаба. Маґніґльд у подружжі стає вельми проворна, мудра, відкидає біблійні вислови, а вказує на чоло, себ то на розум, а перед подружем не робить ніякої застанови.. Все насильно підтягнене під ярмо тенденції.

Ся новела споріднена провідною думкою з великим романом „На дорогах Бога“. І тут маємо недібане, страшне подруже, яке розв'язуєть ся і зав'язуєть ся на взаємній любови, взаємній симпатії і взаємному поважанню, і для того, по думці автора і введених осіб, не зійшло з Божої дороги....

Годить ся під кінець згадати про гарний роман „Мері“, перекладений і на нашу мову.¹⁾ Введена тут дівчина, за яку стараєть ся двох муштин. Другий пристав їй більше до вподоби. Вона ще перед вінчаннем, яке аж геть, геть на пізнійше відложено, віддаєть ся своєму любкові. Але любко не кермував ся ніякими величними почуваннями... Вона завважила се по проспаний з ним ночі, почувла острій біль і забажала знайти полекшу в смерті. Приступає перший коханець, якого вона відтрутила, і хоче її ратувати, а навіть повінчати ся з нею. В її упадку не добачує він великої провини, бо вона йшла з найвеличнійшими почуваннями...

Так отже перейшов я в хронологічному порядку, усі майже писання Беризона, аби вказати, якими ідеями і проблемами вони пронизані, з яких товчків і мотивів зринала його літературна діяльність... Не одно можна оспорювати, не одно можна опрокинути, але всі мусять ушанувати велику любов Беризона до правди і справедливости. В його немає місця на безнадійність й песимізм! Найкрасша його прикмета — се чисте, людяне серце. Ся людяність зеднала йому симпатії гарних людей зажите, ся теж людяність, яка мінить ся чистими блисками в його творах, буде й по смерті їх автора заєдно гостювати в себе згорювані, покривжені людські серця, та вливати в них горяче бажане життя...

Ся теж людяність подиктувала Беризонові виступити в обороні потоптаних прав українського народу. Він то найперше забирав голос проти ославленого указу з р. 1876. Його слово пронесло ся широким відгомонам по світовій пресі і вдарило в лице сих, що міцно не бажали собі того, щоб хтось з визначною, європейською маркою

¹⁾ В ЛНВ. за р. 1907.

зважував ся видвигати якийсь там народ на порядок дня і виставляти йому гарне свідоцтво на повний розвиток у кожному напрямі... Опісля звертаєть ся поет до других кривдників, себ то до Поляків, що в Австрії, конституційній державі, загороджували дорогу нашому народови до придбання належних прав; знімає перед очима Європи з їх голов блистячий німб, що буцїм то вони перші і чисті борці за правду і волю свого й чужого народа. Під впливом свого людяного серця мусїв він вивести перед очи поступових людей, перед очі цивілізованого світа острашні картини з величніх змагань нашого студенства в університетському ділі, які дійшли аж до судейського стола... Ворог затремтів під ударами грімкого, справедливого слова, корчив ся, вертів ся, оправдував ся, закривав, але не зміг вибілити плями... Ся оборона записана золотими буквами в сумній-невеселій нашій історії... Вона підбадьорила, підбадьорує і буде підбадьорувати щирих робітників за визвольне діло України; вона підняла підєм нашого духа і сповила нас величньою гордістю на успішне завершенне важких наших змагань... Думаю, що до такої самої вдячности супроти Беризона будуть почувати ся й Словаки, бо й за їх гнет та поневоленне малярським правлінням підняв поет голосний протест.

ВАЛ. ТАРНОГРАДСЬКИЙ.

РУСАЛКА.

Як дні—проходять літа...
—Нї сонця, нї пригоди...
Возьміть мене зо світа,
Дніпрові, сині води...
Возьміте, вколишіте
Мене, зелені хвилі—
І серце залишіте
В німій своїй могилі...
—Русалкою я стану
З зеленою косою—
Губить пливців з Лиману
Дівочою красою...